

Jeanne Demessieux: een kort leven in dienst van de kunst (2)

HERMAN VAN VLIET

Behalve de Franck-integrale heeft Jeanne Demessieux in de Madeleine nog andere opnamen gemaakt, onder andere werken van Bach, Liszt, Mozart en Widor.

Met mijn vriend Johan den Otter ontdekten we in Frankrijk eens een opname van het *Te Deum* van Jeanne Demessieux, door haarzelf gespeeld in de Madeleine. Het was een complete verrassing. Niemand wist van het bestaan van deze opname af en het stuk was nooit op de plaat gezet. De firma die de opnamen beheerde is later van het toneel verdwenen, maar de opname is behouden en het stuk is later op cd uitgebracht.

Het aantal radio-uitzendingen van haar is legio. De laatste plaatopname werd gemaakt in de *Metropolitan Cathedral* in Liverpool met onder meer het Bachkoraal *Liebster Jesu, wir sind hier* BWV 731, de *Toccata* van Widor en *Mouvement* van Berveiller. Er is toen nog een contract getekend voor de integrale opname van de orgelwerken van Messiaen. Ze heeft deze helaas niet meer kunnen realiseren.

COMPOSITIES

Was er over haar interpretaties vrijwel unaniem grote waardering, over haar composities is men meestal verdeeld, ze zijn voor velen te diepzinnig, onpeilbaar, abstract. Met acht orgelwerken staat ze kwantitatief, mede door haar vroege dood, in de schaduw van contemporaine componisten. Haar oeuvre bestaat enerzijds uit concertante werken, waarbij ze zich bij voorkeur bediende van de klassieke vormen, het bestaat anderzijds uit liturgisch geïnspireerde werken, gebaseerd op het gregoriaans en bedoeld voor uitvoering tijdens de mis. Stilistisch is de klanktaal die van de vroeg-

moderne periode. Een vergelijking met het idoom van de eerste orgelwerken van Messiaen dringt zich op. In harmonisch opzicht is ze niet vernieuwend, maar een eigen identiteit is onmiskenbaar. Mystiek en herontdekte modaliteiten zorgen voor subtiele effecten. Door neoklassieke invloeden kregen structuur en vorm weer plaats. Zelf zegt ze over de *Douze Choralpréludes* uit 1947: “De richting die ik al in mijn *Sept Méditations sur le Saint-Esprit* heb aangegeven, wil ik ook tonen in de *Douze Choralpréludes* door rekening te houden met de klassieke vormen (canonisch, fugatisch, gecolorieerd, contrapuntisch, harmonisch, gefigureerd etc.), alles met behoud van eigen muzikale zeggingskracht”. Haar *Six Etudes* zijn zeer gevreesde werken en stellen in technisch opzicht de hoogste eisen. In ons land zijn dergelijke virtuoze werken op de meeste orgels niet of nauwelijks uitvoerbaar. Eens heb ik er twee van gespeeld, maar op een modern orgel, in de Houtrustkerk te Den Haag.

PEDAGOGIE

Nadat een docentschap in Parijs aan haar voorbijging werd ze docente in Nancy in 1952 en vervolgens in Luik, de geboorteplaats van César Franck. Hier werd als proeve van bekwaamheid een verhandeling van haar geëist

Aan het orgel van de Pieterskerk in Leiden, 26 september 1949.

over de geschiedenis van de orgelbouw, overigens geen moeilijke opgave want ze was zeer geïnteresseerd in orgelbouw. In het Teylers Museum te Haarlem toonde ze grote interesse voor de onderzoekingen die Prof. Fokker deed met het 31-toonstelsel zoals Christiaan Huijgens dat in zijn tijd onderzocht had. Het is opmerkelijk dat ze, na zoveel grote orgels te hebben bespeeld, toch de voorkeur gaf aan een orgel ter grootte van niet meer dan 45-50 stemmen. Haar bekendste Franse leerlingen waren Pierre Labric en Louis Thiry. In ons land heeft ze gedoceerd aan de Zomeracademie in Haarlem. Charles de Wolff is de bekendste Nederlander die bij haar heeft gestudeerd.

Foto: N. van der Horst

Foto: J. Bokma, Diemen

Han Hoogewoud en Jeanne Demessieux bij de klaviatuur van het orgel in de Oude Kerk te Amsterdam.

Werkenlijst Jeanne Demessieux

Voor orgel:

- Nativité Op. 4 1944
- Six Etudes Op. 5 1944
- Sept Méditations sur le Saint-Esprit Op. 6 1945
- Triptyque (Prélude, Adagio, Fugue) Op. 7 1947
- Douze Chorals-préludes Op. 8 1947
- Poème voor orgel en orkest Op. 9 1949
- Idem voor orgel en piano 1952
- Te Deum Op. 11 1959
- Prélude et fugue Op. 13 1964
- Répons pour le temps de Pâques (Victimae paschali laudes) 1965
- Répons pour les temps liturgiques (Ave Maria, Consolamini, Lauda Sion) ed. 2006
- Cadenzen voor concerto's G.Fr. Handel
- Transcriptie Funérailles Fr. Liszt

Voor andere instrumenten/ bezettingen:

- Diverse jeugdwerken voor piano
- Préludes, Etude, Ballade en Suite voor piano
- Sonate voor viool en piano 1939
- Ballade voor hoorn en piano Op. 12 1962
- Strijkkwartet
- Liederen
- Motetten
- Cantate
- La Chanson de Roland 1951-54
- Twee delen voor een symfonie
- Oratorium

INTERPRETATIES

Het is moeilijk, bijna onmogelijk haar spel zonder superlatieven te karakteriseren. Het wordt gekenmerkt door een specifiek eigen speelwijze, vurig, levendig en van een spirituele veerkracht. Hoewel technisch perfect, ontbrak het niet aan expressiviteit.

Haar interpretaties waren fascinerend en boeiden soms meer dan de muziek zelve. Met een technisch gemak en overgave stond ze boven de materie, waarbij niets aan het toeval werd overgelaten. Dit ragfijne orgelspel had iets ondefinieerbaars, een overtuiging zoals Dupré het van Widor haar inboezemde: een wil te manifesteren die van het boventijdelijke is vervuld. Het langzame middendeel in *Choral III* van Franck, waarvan Jean Guillou zei: "De zestiende (!) noot is de teleenheid", waagde ze in zo'n langzaam tempo, maar de spanning bleef overeind door een weloverwogen rubato.

Waardering was er zelfs van fervente barokfanaten uit die tijd. Meer dan toen zou er nu discussie kunnen zijn over haar Bach-spel. Ze stond door Dupré immers in de Lemmens-Widor-traditie, gebaseerd op het legatospel. Wij kunnen nu, na zoveel oriëntatie op de barokke uitvoeringspraktijk, het Bach-spel uit die jaren gemakkelijk afdoen als gedateerd. Niettemin hebben de opnamen uit die tijd hun charme. Jeanne wist met haar transparante speelwijze helderheid te behouden, inspelend op de akoestiek van de kerk. Persoonlijk vind ik de werken van Bach zo sterk en universeel dat die zelfs op een Cavaillé-Coll overtuigend overkomen. Vooral in de zachte, delicate werken wist Jeanne Demessieux een bijzondere expressie te leggen, zoals bij het genoemde *Liebster Jesu* van Bach: een drie keer achtereenvolgende zelfde mordent in de cantus firmus wordt drie keer verschillend gespeeld.

OPOFFERING

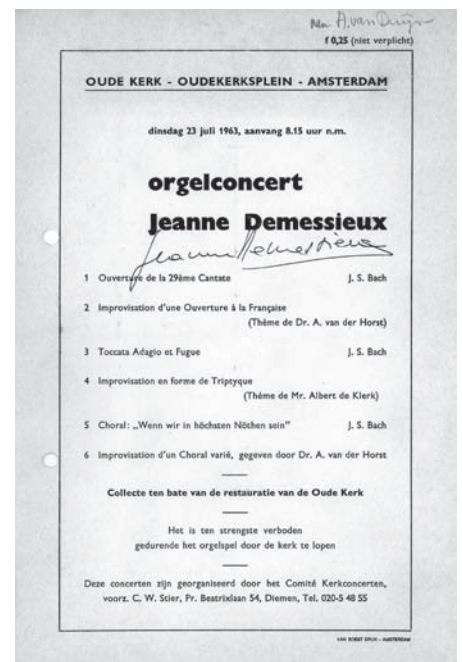
Een artiest stelt zich ten dienste van de kunst om die door te geven, in de muziek om luistervreugde te bezorgen, te verrijken. Het gaat meestal

Met concertorganisator Cor Stier (rechts).

Signeren na afloop van een concert in de Oude Kerk te Amsterdam.

gepaard met het zich ontszeggen van veel contacten en gezelligheid met anderen, want concernerende op topniveau vraagt uiterste concentratie en is mentaal zwaar. De verwachtingen zijn altijd hoog gespannen, want beroemd zijn betekent een naam op zo'n eenzame hoogte steeds waarmaken. Voor Jeanne Demessieux leidde dit zwoegen op den duur tot uitputting. Ze zocht dan ontspanning in haar favoriete geboortestreek, de Camargue in Zuid-Frankrijk. Terugdenken aan haar jeugd was voor

Collectie Cor Stier

Collectie Herman van Vliet

Fenomenaal orgelspel in de Concertzaal

Jeanne Demessieux gaf een romantische avond

De Haarlemmers hebben de befaamde en terecht geroemde Franse organiste Jeanne Demessieux al enkele malen in de Grote Kerk kunnen beluisteren; de gelegenheid om deze voortreffelijke musicienne en fabelachtige virtuose op het orgel van Cavallé Coll in de Concertzaal te horen werd hun Dinsdagavond geboden. Indien muzikaal Haarlem de portée van dit geval begrepen had en er zijn voordeel mee wilde doen dan zou de zaal zeker een paar keer te klein zijn geweest. Zover zijn we echter nog niet met de belangstelling voor orgel en orgelspel hoewel er toch gang in begint te komen en de perspectieven lang niet ongunstig zijn. Maar ondertussen werden nu de fenomenale prestaties van een der grootste organisten van deze tijd voor minder dan een halve zaal gegeven.

Jeanne Demessieux had haar programma volledig ingesteld op het instrument dat zij zou bespelen. Haar programma bestond uit werken van Franse componisten die zich door Cavallé Coll's orgels lieten inspireren: Franck, Widor, Vierne, Dupré, Berveiller, Messiaen en Jeanne Demessieux zelf. Het speciale klankfenomeen verleent aan al deze werken, ongeacht of

ze modern of van vroeger datum zijn, een soort orgelromantiek als een onmiskenbare familietrek. Zelfs de mystiekierig doende klankcomplexen van Messiaen, hoe ver verwijderd van de zuivere, in klassiek evenwicht opgebouwde muziek van Franck, ontkomt er niet aan, evenmin als de dramatisch beeldende muziek van de „Passie-symphonie” van Dupré — maar om dit te ervaren moet men deze orgelmuziek horen vertolken op een instrument dat deze tendenz beïnvloedde.

Jeanne Demessieux toonde zich volmaakt thuis op de speeltafel van ons „Paleis-orgel”, waarop zij met zo goed als absolute zekerheid de klankcombinaties vond die zij voor haar programma nodig had. Aan de concentratie, die daartoe gevergd werd, paarde zij ook nog de zeldzame prestatie om alles uit het hoofd te spelen. Slechts een enkele keer (in „Prélude, Fugue et Variation” van Franck) leek ons de verhouding tussen melodie en begeleiding niet ideaal. Enig tekort aan galm in de Concertzaal liet ook wel eens het beoogde effect van een opzettelijk voor de grote ruimte aangebracht staccato verloren gaan.

Wie afwijzend zou staan tegenover de muziek van Widor, kon van die mening terugkomen na het beluisteren van zijn „Suite gothique” (trouwens een werk uit latere tijd), vertolkt als dit stuk werd met een fijnzinnig besef van deze soort muziek. En zelfs kon hij zijn fiat geven aan de fameuze „Toccata” uit diens Vijfde Symphonie. Alleen viel het daarbij op dat de pneumatiek, op het instrument toegepast,

bij wijziging betreffende de tractuur, de directheid mist om de rhythmische begeleidingsfiguur volledig tot haar recht te laten komen. Wat de organiste ons ook toef, toen wij haar na afloop van haar recital daaromtrent haar mening vroegen. Het „Scherzo” uit de Tweede Symphonie van Louis Vierne was een tractatie van virtuositeit en klare klankschoonheid. De compositie van Jean Berveiller („Epitaphe”) openbaarde minder overtuigende potentie dan het „Symphonie-deel” van Dupré, dat er aan voorafging. Met haar compositie „Etude en octaves” demonstreerde Jeanne Demessieux haar opmerkelijke technische vaardigheid.

De concertgeester improviseerde geestig en met smaak op het canon-liedje „De Klokken van Haarlem”, dat haar door dr. J. R. H. de Smidt onder couvert overhandigd werd. Het ovationele applaus van het geestdriftige publiek noopte de organiste tot het geven van een toegift, namelijk de „Sinfonia” waarmee Bach zijn „Ratswahl-cantate” opende en die hij ook als „Preludium” voor zijn Vioolsonate in E bewerkte. Dus kwam aartsvader Bach er toch ook nog aan te pas.

Na zo'n festijn van orgelkunst roepen we de Franse organiste een spontaan en welgemeend „tot weerziens” toe. En dan in een stampvolle zaal. Daar moeten de Haarlemmers dan maar eens voor zorgen; zij zullen er geen spijt van hebben.

32 14/12 '57. H. S. M. JOS. DE KLERK

Recensie van Jos de Klerk naar aanleiding van Demessieux' optreden in de Gemeentelijke Concertzaal in Haarlem, in het *Haarlems Dagblad* van 19 december 1951.

Jeanne Demessieux een bittere herinnering. Haar spartaanse opvoeding diende in wezen voor een leven dat geheel werd opgeofferd aan muziek. Als kind had ze nooit spelletjes met vriendinnen gedaan of leuke uitjes gehad. Ze is nooit getrouwd en kon zich, moest zich wel wijden aan wat haar zo bovenmate bezielde, muziek. Ze had een wat teruggetrokken, introvert karakter, gevoel voor vorm en regel en een zeer strikte leefwijze, eigenschappen waarachter een teer en bewogen hart schuilging.

In 1968 gaf ze aan vermoeidheid toe. Jaren van intensief concerner, reizen, lesgeven en componeren hadden hun tol geëist. Ze was ziek, ernstig ziek en toch, nog maar enkele weken voor haar overlijden schreef ze aan haar zus: „Maak je geen zorgen, ik lijd nergens meer aan, het is een toestand van tijdelijke aard”. Op 11 november 1968 overleed ze. Bij de rouwdienst in de Madeleine zweeg het orgel. Er hing een groot zwart kleed voor, als was ook het orgel in rouw. Haar moeder heeft dit sterven nog moeten meemaken. Jeanne Demessieux is begraven in Aigès-Mortes in Zuid-Frankrijk.

Veel is er over deze grote kunstenaar geschreven en zal er nog te schrijven zijn; toch zal het meeste in de historie

verborgen blijven. Jeanne Demessieux was een fenomeen, ze zal ook wel een mysterie blijven.

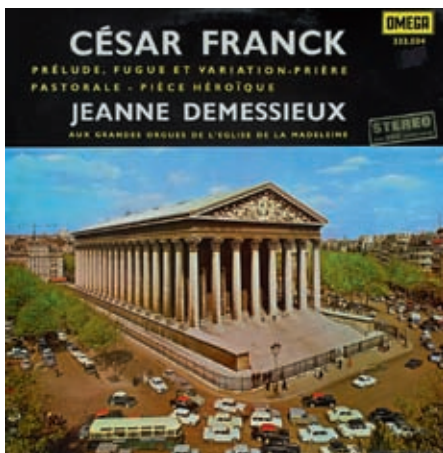
Aan het orgel van de Evangelisch-Lutherse kerk in Den Haag (1965)

Decca-lp-hoes.

Een oorspronkelijke Omega-hoes van de lp-serie met complete orgelwerken van César Franck die in 1961 werd onderscheiden met de Grand Prix national du disque.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Christiane Trieu-Colleney, *Jeanne Demessieux, Une vie de lutttes et de gloire* (1977).

Jeanne Demessieux, *Témoignages de ses Elèves et Amis*. Brochure, uitg. Les Amis de Jeanne Demessieux (1998).

Dominique Tréfoel: *Jeanne Demessieux* (2005).

Marcel Dupré raconte ... Bornemann (1972).

Karen E. Ford, 'Jeanne Demessieux'. *The American Organist*, april 1992.

Laura Ellis, *The American Recital Tours of Jeanne Demessieux*. Kansas (1989).

Inge Feyen, *Jeanne Demessieux (1921-1968) Leven en Werk*. Leuven (2003).

Diverse krantenknipsels en tijdschriften.

WEBLINKS

www.jeanne-demessieux.com

<http://scratchpost.uregina.ca/demessieux/>

www.musimem.com/demessieux.htm

Dvd-recensie

JEANNE DEMESSIEUX

(1921-1968)

COMPLETE ORGAN WORKS

Nativité Op. 4; Six Etudes Op. 5; Sept Méditation sur le Saint-Esprit Op. 6; Triptique Op. 7; 12 Choral-Préludes on Gregorian Themes Op. 8; Te Deum Op. 11; Répons pour le Temps Liturgiques; Prélude et Fugue en Ut Op. 13

Credits - Bonus tracks

Maxime Patet, Jann-orgel Stiftsbasilika Waldsassen

Fugatto DVD Fug 025 - speelduur ca. 148' - beeldformaat NTSC 16:9 - prijs € 22,50

Importeurs: Econa, Gorinchem / Den Hertog, Houten

In het veertigste sterfjaar van Jeanne Demessieux brengt de Italiaanse producer Federico Savio een dvd op de markt waarop de jonge Franse organist Maxime Patet (1977) het complete compositorisch oeuvre van Jeanne Demessieux uitvoert. Hij doet dit op het Georg Jann-orgel in de Stiftsbasilika Waldsassen dat tussen 1982 en 1989 in de historische orgelkasten werd gebouwd naar plannen van Günther Kaunzinger. Het instrument telt 103 registers, verdeeld over negen 'divisies', en is bespeelbaar vanaf twee zesmanuaals speeltafels: een mechanische speeltafel op de westgalerij en een elektrische in het schip. Beide worden op deze dvd gebruikt.

De orgelwerken van Jeanne Demessieux stellen hoge tot zeer hoge eisen aan degene die ze uitvoert. Voor het feit dat een dertigjarige organist zo'n complex oeuvre instudeert en vlekkeloos voor het oog van de camera uitvoert, kun je het grootste respect hebben. Bovendien vragen Demessieux' werken ook veel van de luisteraar, en kun je dus ook respect hebben voor degene die een dergelijk project oppakt en tot een

goed einde weet te brengen.

Het zien spelen van de diverse composities van Demessieux draagt bij aan een beter begrip van dit oeuvre. Zo is het boeiend om te zien welke hand- en voetvaardigheden Demessieux van de speler eist in haar *Six Etudes* Op. 5. Voeten die onafgebroken tertsen (*Tierces*) op het pedaal spelen, handen die snelle sexten (*Sixtes*) voortbrengen, repeterende noten (*Notes répétées*) in de voeten en tenslotte de hectiek van het octavenspel (*Octaves*) doen je van de ene verbazing in de andere vallen. Je vraagt je onwillekeurig af: is dit muziek om te studeren, te beluisteren of om naar te kijken? In elk geval voegt het medium dvd hier iets wezenlijks toe. De dvd gaat vergezeld van een boekje waarin alle composities in Frans, Engels en Duits worden toegelicht. Nuttig (voor organisten die overwegen iets van Demessieux op hun repertoire te nemen) is ook het lijstje waarin haar compositie op moeilijkheid worden geëvalueerd. Zo zien we dat de *12 Choral-Préludes* en het Adagio uit de *Triptique* als "medium difficult", het bekende *Te Deum* als "very difficult" en de *Six Etudes* als "transcendent" (alles te boven gaand) worden aangemerkt.

Als componist is Jeanne Demessieux overduidelijk op deze dvd aanwezig, als persoon echter niet. Nergens is op de dvd ook maar één foto van haar te zien, zelfs niet in het fotoalbum dat als 'bonustrack' aan de dvd is toegevoegd. We zien foto's van de basiliek, van het orgel, van de organist en van het opnameteam, maar Demessieux zelf blijft opvallend afwezig. Alleen in het boekje zien we twee portretjes van haar. Het grote orgel is tamelijk direct opgenomen, wat de doorzichtigheid van de stemmen wel ten goede komt, maar waardoor weinig 'sfeer' overkomt. Het nogal 'nuchter' klinkende orgel heeft sowieso niet zoveel 'persoonlijkheid', maar dat is voor dit orgeloeuvre niet zo'n bezwaar.

Gerco Schaap

